

*Свінцицький А. В.,**кандидат юридичних наук,**директор**Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ІНСТИТУТУ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню досвіду зарубіжних країн у питанні забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Визначено, що до заходів безпеки належать такі: для забезпечення безпеки зазначених осіб за рішенням слідчого дані про них можуть не вказуватися в протоколі слідчої (розшукової) дії, проведеної за їх участю, в цьому випадку слідчий за згодою прокурора виносить постанову, в якій викладає причини прийняття такого рішення, вказує псевдонім учасника слідчої (розшукової) дії та зразок його підпису, які використовуються в протоколах слідчих (розшукових) дій за його участю; постанову зберігається в опечатаному конверті, долучається до матеріалів кримінального провадження; за наявності загрози насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо зазначених осіб допустимі контроль і запис їх телефонних та інших переговорів або за їхньою письмовою заявою, або, в разі відсутності такої заяви, на підставі судового рішення; для забезпечення безпеки того, хто впізнає, упізнання може бути проведено таким чином, щоб той, кого впізнають, не міг бачити того, хто впізнає; для забезпечення безпеки зазначених осіб на підставі постанови суду допускається проведення закритого судового розгляду – всього або відповідної його частини; для забезпечення безпеки свідка, його родичів і близьких осіб суд має право не оголошувати справжніх даних про свідка і провести його допит таким чином, щоб інші учасники судового розгляду не могли бачити цього свідка. Доведено, що ефективність і особлива значимість діяльності органів, що забезпечують заходи державного захисту, підтверджена практикою застосування Державної програми в зарубіжних країнах, де цьому питанню приділяється належна увага. На основі досвіду зарубіжних країн можна стверджувати, що переважно застосовувалися такі заходи безпеки, як особиста охорона, охорона житла та майна і тимчасове поміщення в безпечному місці. Зазначено, що, незважаючи на суттєве фінансування державної програми забезпечення безпеки свідків в державах-сусідах і збільшення випадків її застосування, рівень забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, як і довіра до органів правопорядку, залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб надавати необхідну інформацію.

Ключові слова: свідки, потерпілий, заходи безпеки, охорона, кримінальне провадження.

Законодавство України проголошує визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина обов'язком держави. Захист прав людини в кримінальному процесі неможливо розглядати у відриві від кримінальної та кримінальної

процесуальної політики держави, яка є невід'ємною частиною правової політики будь-якого демократичного суспільства.

Одним із проявів державного захисту конституційних прав на життя, свободу і особисту недоторканість є забезпечення безпеки громадянина у сфері кримінального провадження.

У зв'язку з тим, що проблема протиправного впливу на свідків, потерпілих, суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів, їх родичів і близьких осіб набула особливо гострого характеру, на законодавчому рівні було вжито заходів для посилення державного захисту цих осіб, які знайшли відображення в нормах спеціальних правових актів. Забезпечення безпеки громадян направлено на захист таких конституційних і невід'ємних прав людини і громадянина, як право на життя (ст. 27 Конституції України), право на свободу і особисту недоторканість (ст. 29 Конституції України), право на охорону власності (ст. 41 Конституції України), право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України) тощо.

Положення про захист учасників кримінального провадження базуються на ст. 20 КПК України, а також регламентуються Законом України № 3926-ХІІ від 04.02.1994 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Положення щодо права на захист передбачає те, що за наявності достатніх даних про те, що потерпілому, свідкові чи іншим учасникам кримінального провадження, а також їхнім близьким родичам, родичам або близьким особам погрожують вбивством, застосуванням насильства, знищенням або пошкодженням їх майна або іншими небезпечними протиправними діями, суд, прокурор, слідчий, орган дізнання і дізнавач приймають у межах своєї компетенції щодо вказаних осіб заходи безпеки.

У законодавстві України передбачені заходи безпеки, що приймаються судом, прокурором, слідчим, органом дізнання, дізнавачем у межах їх компетенції. До заходів безпеки належать такі:

– для забезпечення безпеки зазначених осіб за рішенням слідчого дані про них можуть не вказуватися в протоколі слідчої (розшукової) дії, проведеної за їх участю, в цьому випадку слідчий за згодою прокурора виносить постанову, в якій викладає причини прийняття такого рішення, вказує псевдонім учасника слідчої (розшукової) дії та зразок його підпису, які використовуються в протоколах слідчих (розшукових) дій за його участю; постанову зберігається в опечатаному конверті, долучається до матеріалів кримінального провадження;

– за наявності загрози насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо зазначених осіб допустимі контроль і запис

їхніх телефонних та інших переговорів або за їхньою письмовою заявою, або, в разі відсутності такої заяви, на підставі судового рішення;

– для забезпечення безпеки того, хто впізнає. упізнання може бути проведено таким чином, щоб той, кого впізнають, не міг бачити того, хто впізнає;

– для забезпечення безпеки зазначених осіб на підставі постанови суду допускається проведення закритого судового розгляду – всього або відповідної його частини;

– для забезпечення безпеки свідка, його родичів і близьких осіб суд має право не оголошувати справжніх даних про свідка і провести його допит таким чином, щоб інші учасники судового розгляду не могли бачити цього свідка.

На превеликий жаль, у нашій державі немає дієвої окремої програми щодо захисту суб'єктів кримінального провадження, і закон, який дуже схожий із законом у США, не отримує гідного фінансування для реалізації його положень.

Ефективність і особлива значимість діяльності органів, що забезпечують заходи державного захисту, підтверджена практикою застосування Державної програми в зарубіжних країнах, де цьому питанню приділяється належна увага. На основі досвіду зарубіжних країн можна стверджувати, що переважно застосовувалися такі заходи безпеки, як особиста охорона, охорона житла та майна і тимчасове поміщення в безпечному місці.

Реалізація програми захисту свідків у зарубіжних країнах покладена на міністерства і відомства. Вивчення бюджету програми дає змогу зробити висновок, що найчастіше застосовуються заходи з особистої охорони для тих, хто потребує захисту, забезпечення спеціальними засобами захисту та оповіщення про небезпеку.

При цьому необхідно зазначити, що такі заходи безпеки, як зміна місця проживання, зміна документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи та навчання хоча і включені до відповідних програм, часто на них не виділяється фінансування через велику грошову вартість цих заходів. Тобто незважаючи на їх наявність у законі, на практиці вони застосовуються вкрай рідко.

На жаль, нині відсутній чіткий механізм реалізації всіх заходів безпеки, що передбачені законом, а той факт, що її виконання покладено на кілька міністерств і відомств, ставить під сумнів питання організації, взаємодії та дотримання вимог конфіденційності з боку співробітників рівнозначних відомств.

Крім того, істотним аргументом свідків, які відмовляються співпрацювати з правоохоронними органами, є доволі високий рівень корумпованості окремих співробітників, які за певну винагороду можуть розкрити інформацію про особу, що підлягає захисту.

Залишаються проблемою прогалини у вирішенні питання, яким чином проводити заміну документів і подальше переселення особи в інше місце проживання, оскільки відсутнє чітке розуміння того, як і на підставі якого акту має вносити зміни до відповідних документів (паспорт, ідентифікаційний номер, поліс, трудова книжка) тощо. Тобто невирішених питань у галузі реалізації програми захисту свідків вистачає.

Л. Брусніцин зазначає, що «при наявному формулюванні норм КПК України і КК України неможливо використовувати заходи безпеки у випадках, коли злочинці або їх оточення використовують способи впливу на потерпілих і свідків, не заборо-

нені КК України: мовчазне переслідування на вулицях, підкидання до житла трупів тварин і багато чого іншого. У досить закритих соціальних групах цілі впливу можуть досягатися шляхом створення атмосфери нарочитого відчуження навколо осіб, які сприяють правосуддю. Посткримінальний вплив у таких формах не пов'язаний із протиправними діями, але часто досягає мети» [1, с. 48].

Становить інтерес досвід зарубіжних країн у галузі забезпечення безпеки свідків. Так, у США з 1971 року здійснюється фінансована державою спеціальна Федеральна програма захисту свідків. Крім того, питанням захисту свідків присвячена глава 224 Зводу законів США, яка детально регламентує порядок, підстави і види заходів забезпечення безпеки.

Здійснюється програма спеціальною Службою маршалів США, в якій є своя штаб-квартира, десяток регіональних представництв і офіс у поліції кожного міста, де працює інспектор із питань захисту свідків. Крім того, аналогічний департамент є у ФБР. Згідно з параграфом 3521 Зводу Законів США питання про необхідність застосування заходів безпеки до свідка вирішує Генеральний прокурор, виходячи із суспільної небезпеки скоєного злочину і потенційної небезпеки для свідка і його близьких. Цей параграф передбачає можливість застосування таких заходів захисту:

- забезпечення свідка і його близьких новими документами;
- забезпечення свідка транспортом для перевезення майна свідка до нового місця проживання;
- надання житла;
- забезпечення свідка грошовими засобами, необхідними для поточних витрат;
- надання допомоги в отриманні нової роботи;
- надання інших послуг, необхідних на новому місці проживання;
- забезпечення приховування інформації про заходи захисту свідка, а також міра відповідальності за розкриття цієї інформації.

Відповідно до ч. 3 цього параграфу відповідальність за розголошення цієї інформації передбачає штраф 5000 доларів або тюремне ув'язнення терміном на 5 років, або одночасно обидва види покарання [2, с. 199].

У процесі вирішення питання про застосування заходів безпеки беруться до уваги такі обставини: інформація про попередні судимості свідка, психологічна оцінка особи свідка, а також значимість цих свідків для розслідування кримінальної справи і можливість надходження цієї інформації з інших джерел. У випадках застосування заходів захисту щодо неповнолітнього проводиться психологічна експертиза, що визначає потенційний вплив цієї програми на стосунки між дитиною та батьками.

Перед застосуванням заходів захисту між свідком та Міністерством юстиції укладається угода, в якій визначається таке:

- 1) особа погоджується надати інформацію в кримінальній справі і виступити свідком у суді;
- 2) особа дає зобов'язання про невчинення ним злочину;
- 3) особа дає зобов'язання про нерозголошення відомостей про наданий їй захист;
- 4) особа дає зобов'язання про співпрацю з посадовими особами;
- 5) визначаються заходи захисту, що застосовуються щодо цього свідка.

Параграф 3523 Зводу Законів США встановлює єдину можливість, коли допускається розкриття інформації про особу, учасника програми захисту свідків, – у разі розгляду цивільного позову щодо цієї особи, якщо відповідач не застосував заходів для вирішення питання про розгляд цієї цивільної справи за її відсутності.

Крім Зводу Законів США, порядок застосування заходів безпеки регламентується Законом про захист жертв і свідків злочинів, а також Законом про посилення безпеки свідків.

Необхідно зазначити, що, на протипагу українському законодавству, законодавство США у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства містить чіткі вказівки, в яких випадках може бути реалізована програма захисту свідків, а саме: у справах організованих злочинних груп, злочинах пов'язаних з обігом наркотиків, або інших серйозних федеральних злочинах, зарахованих до таких положеннями Глави 18 зводу Законів США.

Крім того, ця програма може застосовуватися в адміністративному та цивільному судочинстві, якщо дача показань свідком може спричинити застосування до нього насильства.

Законодавство США регламентує особливості включення до програми захисту свідків інформаторів і свідків ув'язнених. Мається на увазі, що безпека інформатора забезпечується силами слідчого органу, що його використовує. Однак у разі потреби він може бути включений до Програми захисту свідків на загальних умовах, якщо відповідає необхідним критеріям.

Закон передбачає обов'язкове психологічне тестування свідка і членів його сім'ї як умову для включення в програму. Також обов'язковою умовою є проведення дослідження на апараті «Поліграф» для свідків, які відбувають ув'язнення, з метою виявлення істинності їхніх показань і подальших намірів і дій. Якщо під час дослідження буде встановлено, що особа становить небезпеку для оточення або дає неправдиві показання, або не розкриває повну інформацію, їй може бути відмовлено у включенні до Програми захисту свідків [3].

Після того, як особу включають до Програми захисту свідків, дані про неї та її близьких є конфіденційними, всі документи подаються в опечатаному вигляді з позначкою «секретно», в тому числі документи щодо опіки, працевлаштування, місця проживання тощо, і державні службовці несуть кримінальну відповідальність за розголошення цих відомостей.

Можна зазначити, що в США питання забезпечення безпеки свідків отримало ширшу розробку й основним засобом захисту є переміщення особи в безпечне місце. Однак серед вчених і практиків у самих Сполучених Штатах можна зазначити критичні погляди щодо дії цієї програми. Так, Slate. RisdonN акцентує на її недоліках. Він зазначає, що з моменту створення в програму було введено близько 7000 свідків і 16 000 членів їхніх сімей. Приблизна вартість безпеки одного свідка з сім'єю становить приблизно 150 000 доларів. При цьому він зазначає, що значна частина свідків має багате кримінальне минуле і вони володіють цінною для розслідування інформацією з тієї причини, що займали не останнє місце в ієрархії організованої злочинної групи і вчиняли злочини поряд з іншими її членами. Також мінусом програми є той факт, що за допомогою отримання нових документів і переміщення свідки переховувалися від боргів, органів опіки та соціальних служб. Крім того, особа, яка переміщується в межах програми, втрачає конституційне право на свободу пересування і приватне життя, оскільки зобов'язана передавати інформацію про це до служби федераль-

них маршалів. Однак при цьому ніхто з третіх осіб не застрахований від можливих протиправних дій із боку захищеної особи з огляду на її кримінальне минуле, і в межах дії програми мали місце випадки, коли захищені особи вчиняли злочини [4].

Отже, необхідно зазначити, що реалізація програми із забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального судочинства в США має значну кількість дискусійних питань, незважаючи на тривалий період її дії і доведену часом ефективність.

У ФРН у 1998 році був розроблений і прийнятий Закон «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека». Закон визначає, що заходи безпеки можуть бути застосовані до свідків, які дають або можуть дати суттєві показання з метою розкриття особливо небезпечних злочинів, а також до їхніх родичів і близьких, якщо їхнім життям, здоров'ям або благополуччю загрожує небезпека. Відповідно до цього закону реалізується Програма захисту свідків, яка передбачає режим секретності щодо даних про особу захищених осіб, а також можливість їх переміщення на нове місце проживання.

Аналогічна Програма, що фінансується коштом державного бюджету, діє в Австрії. Найпоширеніший спосіб захисту, як і в США і ФРН, – переміщення свідка на безпечну територію, при цьому після переміщення свідкові кілька місяців надається фінансова підтримка, покликана забезпечити йому звичний рівень життя до тих пір, поки він не адаптується в новій обстановці і буде здатний заробляти на життя [5, с. 251–252].

Необхідно зазначити, що незважаючи на суттєве фінансування державної програми забезпечення безпеки свідків у державах-сусідах і збільшення випадків її застосування, рівень забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, як і довіра до органів правопорядку, залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб надавати необхідну інформацію. При цьому притягати до кримінальної відповідальності за дачу неправдивих показань або за відмову від дачі показань досить проблематично, оскільки на практиці особа не говорить про відмову від дачі показань, а пояснює, що «не має необхідної інформації», «не знала», «не чула», «не бачила», «не пам'ятає або пам'ятає смутно». Безсумнівно, ці обставини негативно позначаються на якості розслідування кримінальних проваджень.

Викладене уможливило висновок про необхідність подальшого вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Література:

1. Брусницян Л. Обеспечение безопасности участников процесса: возможности и перспективы развития УПК. *Российская юстиция*. 2003. № 5. С. 48.
2. Волосова Н.Ю. Уголовно-процессуальное законодательство США: общая характеристика, законодательство штатов, сравнительный анализ / Н.Ю. Волосова, О.В. Федорова. Москва : Издательство «Юрлитинформ» 2008. 264 с.
3. WitnessSecurityProgram. URL: http://www.justice.gov/usao/eousa/foia_reading_room/usam/title9/21mcrmh.htm
4. Slate, Risdon N. The federal Witness Protection Program: its evolution and continuing growing pains. *Criminal Justice Ethics*. 1997. 22 Jun.
5. Правовые основы защиты свидетелей в Австрии. *Зарубежный опыт правового регулирования по вопросам защиты участников судопроизводства и практика его применения*. Москва, 2000. 356 с.

Svintsitsky A. Comparative analysis of the legislation of foreign countries regarding the institute of safety of participants in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to the study of the experience of foreign countries in ensuring the safety of participants in criminal proceedings. It is determined that security measures include the following: to ensure the safety of these persons, by decision of the investigator, data on them may not be indicated in the investigative report (search) action carried out with their participation, in this case, the investigator, with the consent of the prosecutor, makes a decision stating the reasons for making such a decision, indicates the pseudonym of the participant in the investigation a (search) action and a sample of its signature, which are used in the protocols of investigative (search) actions with its participation; the order is stored in a sealed envelope, attached to the materials of criminal proceedings; If there is a threat of violence, extortion and other criminal acts against these persons, control and recording of their telephone and other conversations is permissible, either on their written application or, in the absence of such a statement, on the basis of a court decision; To ensure the safety of whoever learns the identification can be conducted in such a way

that whoever learns cannot see whoever learns; In order to ensure the safety of these persons, a closed trial, all or part of it, may be conducted on the basis of a court order; In order to ensure the safety of the witness, his relatives and close persons, the court has the right not to disclose the present witness data and to conduct his interrogation in such a way that other participants in the trial cannot see the witness. It has been proved that the effectiveness and special significance of the activities of the bodies providing state protection measures is confirmed by the practice of applying the State program in foreign countries, where due attention is paid to this issue. Based on the experience of foreign countries, it can be argued that such security measures as personal security, protection of housing and property and temporary accommodation in a safe place were mainly applied. It was noted that despite substantial funding for the State witness security programme in neighbouring States and an increase in its use, the level of security of criminal proceedings as well as confidence in law enforcement agencies remained fairly low, which led to the refusal of persons to provide the necessary information.

Key words: witnesses, victim, security measures, security, criminal proceedings.